Witold Sobczak¹

Problemy językowe Unii Europejskiej. Między idealizmem założeń, utylitaryzmem rozwiązań, a potrzebą komunikatywności prawa. Cz. I

Słowa kluczowe: języki; Unia Europejska; prawo europejskie; Trybunał Sprawiedliwości UE; tożsamość narodowa; integracja europejska;

Keywords: languages; European Union; european law; Court of Justice of the European Union; national identity; european integration;

Streszczenie

Prezentowany tekst jest pierwszą częścią szerszego opracowania poświęconego zagadnieniom językowym w aspekcie konstytucyjnym w odniesieniu do terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i Unii Europejskiej. Zagadnienia językowe, zagadnienia języka oficjalnego znikają z perspektywy konstytucjonalistów i badaczy zajmujących się prawem Unii Europejskiej. Jest to jednak ważny problem, ponieważ interpretacja norm prawnych jest przede wszystkim interpretacją językową. Tekst zajmuje się kwestią języka urzędowego w Polsce, rozważając go w aspekcie konstytucyjnym oraz w konkretnych ustawach, zwłaszcza w prawie o języku polskim. Rozważano koncepcje języka państwowego, preferowanego w okresie międzywojennym. Zwrócono uwagę, że język jest elementem tożsamości. Powoduje problemy na obszarze Unii Europejskiej. próbą ich rozwiązania była Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych. W artykule omówiono przepisy dotyczące języków urzędowych, dotyczące kwestii statusu języków urzędowych i roboczych. Ze względu na charakter rozważań podjętych w tekście, ich znaczenie, złożoność problemu, treść artykułu jest podzielona na dwie części.

¹ ORCID ID: 0000-0001-8617-0905, doktor habilitowany, Wydział Administracji i Bezpieczeństwa Narodowego, Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wlkp. E-mail: witoldsobczak@wp.pl.

Abstract**Language Problems of the European Union. Between the Idealism of Assumptions, Utilitarian Solutions, and the Need for Communicative Law. Part 1**

The presented text is the first part of a broader study dedicated to linguistic issues in the constitutional aspect with reference to the territory of the Republic of Poland and the European Union. Linguistic issues, issues of the official language disappear from the perspective of constitutionalists and researchers dealing with European Union law. However, this is an important problem, given that the interpretation of legal norms is primarily a linguistic interpretation. The text deals with the issue of the official language in Poland, considering it in the constitutional aspect and in specific laws, especially in the law on the Polish language. The concepts of the state language, preferred in the interwar period, were considered. It has been pointed out that language is an element of identity. It causes problems in the area of the European Union. An attempt to solve them was the European Charter of Regional or Minority Languages. The article discusses the regulations on official languages, addressing the issue of the status of official and working languages. Due to the nature of the considerations taken in the text, their meaning, the complexity of the problem, the content of the article is divided into two parts.

I. Wprowadzenie

Problematyka językowa, kwestie dotyczące języka urzędowego zarówno Rzeczypospolitej jak języków urzędowych Unii Europejskiej, uchodzą z pola widzenia konstytucjonalistów, a także niestety badaczy zajmujących się prawem Unii Europejskiej. Jest to jednak problem bardzo istotny, zważywszy, iż wykładnia treści norm prawnych jest w pierwszym rzędzie wykładnią językową. Napotyka ona na istotne trudności wtedy, kiedy dotyczy norm w jednym języku. W sytuacji gdy przedmiotem wykładni jest prawo unijne, związane z tym trudności ulegają zwielokrotnieniu, gdyż wbrew powszechnemu przekonaniu, zgodnie ze wskazaniami Trybunału Sprawiedliwości UE, wykładnia nie może tylko ograniczyć się do języka narodowego, lecz powinna uwzględniać inne języki urzędowe.

we obowiązujące w Unii Europejskiej. Ta sytuacja diametralnie różni się od tej, która dotyczy prawa Rady Europy oraz powszechnego (uniwersalnego) prawa międzynarodowego publicznego. W tych ostatnich dwóch płaszczyznach ilość języków, w których sporządzone są akty normatywne jest znacząco mniejsza.

Przedstawiony artykuł służyć ma prezentacji przyjętej w Polsce zasady konstytucyjnej odnoszącej się do problemu języka urzędowego także w pryzmacie uszczegóławiającej tę zasadę ustawy z 7 października 1999 r. o języku polskim. Wiąże się z tym kwestia języka jako elementu tożsamości, zarówno w płaszczyźnie narodowej jak i unijnej. Prowadzi to do konstatacji, iż języki urzędowe Unii tworzą pewien system, w którym funkcjonuje także język polski. W konsekwencji pojawia się problem wykładni i związana z nim kwestia języków półoficjalnych.

II. Konstytucyjny problem języka urzędowego

W treści art. 27 Konstytucji RP generalną zasadę, że językiem urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej jest język polski, co nie narusza jednak praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych². Z treścią tego przepisu należy wiązać dyspozycję art. 6 Konstytucji RP, w myśl którego Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego oraz art. 35 ust. Konstytucji RP, zgodnie z którym Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, a także obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury.

Z problemem języka urzędowego wiąże się konstytucyjny problem obowiązywania prawa nieprzetłumaczonego na język polski. Zmagając się z tą kwestią w judykaturze wyraźnie stwierdzono, że akty wyrażające normy prawne adresowane do obywateli polskich i polskich jednostek organizacyjnych mogą być stosowane przez organy władzy publicznej tylko wówczas, gdy zostały sformu-

² Język polski nie zawsze był objęty szczególną ochroną prawną, gdyż zarówno Konstytucja marcowa z 1921 r. jak i Konstytucja kwietniowa 1935 r. oraz Konstytucja z 1952 r. nie nadawały językowi polskiemu takiego szczególnego statusu. Zob. E. Ferenc-Szydełko, *Ochrona prawną języka polskiego. Wybrane problemy*, [w:] *W kręgu teoretycznych i praktycznych aspektów prawoznawstwa. Księga jubileuszowa Profesora Bronisława Ziemiannina*, red. M. Zieliński Szczecin 2005, s. 420.

łowane w języku polskim i ogłoszone w odpowiednim dzienniku urzędowym. Wyraźnie przy tym zaznaczono, że odnosi się to także do aktów tzw. pochodnego prawa unijnego³. Warto zauważyć, że pogląd ten znajduje wsparcie w wyroku Trybunału Sprawiedliwości UE z 12 lipca 2012 r⁴. Odrębną kwestią, przedstawioną już w literaturze jest sprawa posługiwania się przez strony przed sądami i organami administracji dokumentami w językach obcych⁵. W literaturze konsekwentnie wskazuje się, że język polski jest nie tylko językiem działania rządowych i samorządowych organów, urzędów czy instytucji władzy publicznej, lecz w ogóle językiem z zakresu kompetencji tych organów. W tej sytuacji jest to język porozumiewania się poszczególnych władz w ich wzajemnych relacjach, jak i komunikowania władzy z obywatelem. Oznacza to nakaz stosowania języka polskiego do wykonywania przez podmioty publiczne wszelkich czynności i innych aktów władczych w ramach wyznaczonych prawem kompetencji, w sprawach interesu publicznego, interesu społeczeństwa czy jednostki⁶. Podkreśla się przy tym, że organy państwowe nie mają żadnych podstaw aby wymagać od obywatela władania językiem obcym w celu zapoznawania się z obowiązującymi go przepisami prawa, sporządzonymi w języku innym niż polski

³ Zob. wyrok NSA w Warszawie z 27 września 2011 r., I GSK 482/10 ONSAiWSA 2012, Nr 6, poz. 118, LEX nr 1068241. Stanowisko to spotkało się z jednoznaczną aprobatą doktryny por. J.N. Wróbel, *Skutki braku publikacji aktów prawa UE w języku nowego państwa członkowskiego. Glosa do wyroku NSA z dnia 27 września 2011 r.*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2013, nr 8, s. 46–51.

⁴ Wyrok Sprawiedliwości UE z 12 lipca 2012 r., C 146/11, ZOTiS 2012, Nr 7, 1/450. Dalszą kwestią jest oczywiście promulgacja unijnych aktów normatywnych. W kwestii tej zob. także wyrok NSA z 29 listopada 2012 r., I GSK 84/12, LEX Nr 1291304, w którym stwierdzono, że przepisy Konstytucji RP, w szczególności art. 27 K, nie dają podstaw do uznania, aby od obywateli polskich można było wymagać znajomości innych języków niż język polski. Brak publikacji aktu w języku urzędowym danego państwa, w tej sytuacji, wyłącza jedynie możliwość wywodzenia z takiego aktu w procesie stosowania prawa przez sądy i inne organy władzy publicznej w tym organy administracji, obowiązków obywateli tego państwa członkowskiego. Nie wyklucza natomiast ewentualnych powinności ciężących na organach władzy publicznej np. wynikających z obowiązku wykonania czy implementacji takiego aktu.

⁵ P.M. Sitniewski, *Dostęp do informacji publicznej. Pytania i odpowiedzi*, Warszawa 2014, pyt. 10 Jak należy postępować z wnioskami złożonymi w języku obcym; B. Adamiak, *Skarga i skarga kasacyjna w postępowaniu sądowoadministracyjnym*, rozdz. XIII, Warszawa 2014; G. Łaszczycza, *Akta sprawy w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, rozdz. „Materiały” w języku urzędowym i „materiały” w języku nieurzędowym, Warszawa 2014.

⁶ M. Trzebiatowski, *Zasada wykonywania czynności urzędowych w języku polskim*, „Przegląd Legislacyjny” 2011, nr 1, s. 68–100.

język urzędowy. Nie mogą też wymagać, aby obywatel na własną rękę ustalał brzmienie takich przepisów, poszukiwał przekładu bądź dokonywał przez tłumacza innych przekładów niż opublikowane w organie promulgacyjnym, zawierającym urzędowe tłumaczenie tych przepisów.

Niekiedy stawia się tezę, że język polski wraz z wejściem w życie ustawy z 7 października 1999 r. o języku polskim⁷ ma status nie tylko języka urzędowego lecz także „języka państwowego”⁸. Zauważyć należy, że A. Wiltos dowodząc, że język polski ma status nie tylko języka urzędowego lecz także języka państwowego, w tym samym tekście kilka linijek dalej podkreśla, że właśnie Konstytucja w art. 27 zerwała z koncepcją języka polskiego jako języka państwowego⁹. Słusznie jednak zauważa, że istniejące w okresie międzywojennym pojęcie języka państwowego wynikało z postanowień ustawy z 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych¹⁰. Warto zauważyć, że terminologię tę przejął dekret z 30 listopada 1945 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych¹¹. W doktrynie zauważa się, że konstytucyjne wyrażenie „język urzędowy” winno być rozumiane jako „język urzędowania”¹², czyli język, w którym urzędują określone podmioty, realizując w sferze zewnętrznej i wewnętrznej swoje ustawowe kompetencje¹³.

⁷ Ustawa z 7 października 1999 r. o języku polskim (t.j. Dz.U. 2018, poz. 931).

⁸ A. Wiltos, *Język polski jako język urzędowy Rzeczypospolitej i Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2014, nr 5, s. 78 i n.

⁹ A. Wiltos, op.cit., s. 80.

¹⁰ Ustawa z 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych (Dz.U. Nr 73, poz. 724).

¹¹ Dekret z 30 listopada 1945 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych (Dz.U. Nr 57, poz. 324). Dekret ten wydany został przez Radę Ministrów na podstawie ustawy z 3 stycznia 1945 r. o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy (Dz.U. Nr 1, poz. 1), a wszedł w życie 17 grudnia 1945 r. Uchylał on nie tylko ustawę z 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych, ustawę śląską z 16 lipca 1937 r., o języku państwowym władz i urzędów administracyjnych, oraz wszelkie przepisy objęte jego treścią.

¹² Zob. J. Trzcíński, *Język urzędowy – art. 27 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja, ustrój, system finansowy państwa. Księga pamiątkowa ku czci prof. Natalii Gajl*, red. T. Dębowska-Romanowska, A. Jankiewicz, Warszawa 1999, s. 49.

¹³ Pojęcie „urzędowania” formułuje Trybunał Konstytucyjny w uchwale z 14 maja 1997 r., W 7/96, OTK ZU 1997, Nr 2, poz. 27. Zastanawiając się nad statusem języka polskiego M. Wró-

Zawarte w treści art. 1 Dekretu z 30 listopada 1945 r. stwierdzenie, że „językiem państwowym w Rzeczypospolitej Polskiej jest język polski” oraz kolejne zdanie tegoż przypisu, że w języku tym „urzędują wszystkie rządowe i samorządowe władze i urzędy administracyjne” stało się po wielu latach przedmiotem uchwały Trybunału Konstytucyjnego z 14 maja 1997 r.¹⁴. W uchwale wskazano, że pod pojęciem „języka państwowego” we wcześniejszym okresie, w czasie obowiązywania ustawy z 31 lipca 1924 r. rozumiano „język, którym państwo posługuje się z reguły w stosunkach ze swoimi organami i obywatelami”¹⁵. Zauważono, że podobnie rozumie się to pojęcie współcześnie, wywodząc, że status języka, jako języka państwowego (urzędowego lub oficjalnego) polega na tym, że w tym języku stanowione i ogłaszane są prawa i ferowane wyroki, a także władza prowadzi dyskurs ze społeczeństwem¹⁶. Zwrócono jednak w uzasadnieniu uwagę, że „język państwowy i urzędowy” wchodzi w skład ogólniejszego terminu „język oficjalny” przez który należy rozumieć „język lub języki obowiązujące w urzędach państwowych, w organizacjach międzynarodowych, na konferencjach międzynarodowych”. Podkreślono przy tym, że w państwach jednonarodowościowych język oficjalny jest identyczny z językiem narodowym, natomiast w państwach wielonarodowościowych obok jednego, dwóch lub kilku języków oficjalnych równouprawnionych w urzędach krajowych i stosunkach międzynarodowych, mogą być dopuszczone w określonych okęgach do używania języki zamieszkałych tam mniejszości etnicznych. Zauważono też, że status języka jako języka państwowego, określony jest zwykle przepisami prawa, albo w treści konstytucji albo w specjalnych ustawach językowych¹⁷.

blewski stwierdził, że jest to „nie tylko język działania rządowych i samorządowych organów, urzędów czy instytucji władzy publicznej, lecz w ogóle język zakresu kompetencji tych organów. Odnosi się zatem zarówno do porozumiewania się poszczególnych władz w ich wzajemnych relacjach, jak i komunikowania się władzy z obywatelami”. Zob. M. Wróblewski, *Status prawny języka w Polsce*, [w:] *I Kongres języka urzędowego*, Kancelaria Senatu, Warszawa 2012, s. 85.

¹⁴ Uchwała TK z 14 maja 1997 r., W 7/96, OTK 1997, Nr 2, poz. 27.

¹⁵ L. Zieleniewski, *Ustawodawstwo językowe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1930, s. 9.

¹⁶ W. Pisarek, J. Rokoszowa, *Prawne ramy troski o język*, [w:] *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, red. J. Miodek, Wrocław 1996, s. 58.

¹⁷ Wywody dotyczące kwestii znaczenia terminu „język urzędowania”, „język państwowy” są niezwykle istotne, aczkolwiek zasadniczym problemem podjętym także przez glosatorów, było pojęcie urzędowania oraz odnoszące się do niego określenie „wszystkie rządowe i samorządowe władze i urzędy administracyjne”. Zob. R. Hauser, *Glosa do uchwały z 14 maja 1997 r.*,

W myśl art. 4. obecnie obowiązującej ustawy z 7 października 1999 r. o języku polskim, język polski, jest językiem urzędowym: konstytucyjnych organów państwa; organów jednostek samorządu terytorialnego i podległych im instytucji w zakresie w jakim wykonują zadania publiczne; terenowych organów administracji publicznej; instytucji powołanych do realizacji określonych zadań publicznych; organów, instytucji i urzędów podległych konstytucyjnym organom państwa i terenowym organom administracji publicznej, powołanych w celu realizacji zadań tych organów, a także organów państwowych osób prawnych w zakresie w jakim wykonują zadania publiczne; organów samorządu innego niż samorząd terytorialny oraz organów organizacji społecznych, zawodowych, spółdzielczych i innych podmiotów wykonujących zadania publiczne¹⁸. Treść art. 4 ustawy z 7 października 1999 r. jest konsekwencją dyspozycji art. 27 Konstytucji, stanowiącym, że językiem urzędowym jest język polski¹⁹.

Zwrócić na koniec wypada uwagę na treść art. 6 ustawy o języku polskim, w myśl której umowy międzynarodowe zawierane przez Rzeczpospolitą Polską powinny mieć polską wersję językową stanowiącą podstawę wykładni, chyba, że przepisy szczególne stanowią inaczej²⁰.

W 7/96, „Państwo i Prawo” 1997, nr 10, s. 94–97; J. Ogonowski, *Glosa do uchwały z 14 maja 1997 r.*, W 7/96, „Przegląd Sejmowy” 1997, nr 6, s. 188.

¹⁸ W wielu orzeczeniach podjęto problem wykładni i ustalenia zakresu pojęcia „język urzędowy” na tle art. 4 ustawy o języku polskim. Wielokrotnie w wyrokach zarówno NSA jak i wojewódzkich sądów administracyjnych wskazywano na to, iż ustalenia dowodowe winny być dokonywane na podstawie przetłumaczonych na język polski dokumentów obcojęzycznych. Zob. Wyrok WSA w Łodzi z 14 czerwca 2017 r. I SA/Łd 94/17, LEX nr 2330045; Wyrok WSA w Gdańsku z 19 października 2016 r., I SA/Gd, 787/16, LEX nr 2153772; Wyrok NSA z 15 września 2016 r., I FSK 268/15, LEX nr 2167179. Wskazywano także, że język polski jest językiem prowadzenia postępowania w sprawach administracyjnych, nawet w kwestiach dotyczących zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, wyrok NSA z 26 stycznia 2016 r., II OSK 1223/14, LEX nr 2034009.

¹⁹ Warto jednak zauważyć, że konstytucyjna zasada art. 27 nie stoi na przeszkodzie aby powołane organy – jeżeli zajdzie potrzeba wykładni prawa, w szczególności prawa unijnego, posługiwały się obcojęzycznymi tekstami aktu prawnego w celu ustalenia jego rzeczywistej treści, wyrok NSA z 5 czerwca 2007 r. I OSK 796/06, LEX nr 354711. Wyrażnie jednak zauważono, że z uwagi na treść art. 27 Konstytucji przepisy szczególne nie mogą przewidywać podejmowania przez Urząd Patentowy czynności urzędowych w języku obcym, wyrok NSA z 11 marca 205 r., GSK 1316/04, LEX nr 186881.

²⁰ W judykaturze wskazano, że organy państwowe nie mają żadnych podstaw prawnych aby wymagać, żeby obywatel władał językiem obcym w celu zapoznawania się z obowiązującymi

III. Język jako element tożsamości

Nie ulega wątpliwości, że język jest tym elementem, który najsilniej kreuje tożsamość człowieka, zwłaszcza narodową²¹. Nie wolno jednak zapominać o istniejących w tym względzie wyjątkach. I tak Irlandczycy posługujący się na co dzień językiem angielskim i niepamiętający zupełnie o języku gaelickim kształtowali swoją tożsamość nie tyle w oparciu o język, ile odwołując się do historii i religii, odmiennej od dominującego w Wielkiej Brytanii protestantyzmu. Język niemiecki jest językiem, którym posługują się zarówno obywatele Austrii, jak i Republiki Federalnej Niemiec – a więc nie stał się on podstawowym elementem kształtującym tożsamość narodową. To właśnie język zrozumiały dla jednych, a niepojęty dla innych dzieli w pierwszej kolejności ludzi na swoich i obcych. Na dalszym planie podział ten może pogłębiać lub łagodzić religia, kultura, rasa. Język stał się także jedną z podstaw pojawienia się grup etnicznych i narodów, przyczynił się do powstania państw, chociaż w tym ostatnim przypadku, nie zawsze i niekoniecznie, miał znaczenie dominujące²². Fakt, że język tak dalece określa istnienie narodu, a co za tym idzie także mniejszości narodowej, powodował, że przez długi czas nie można było opracować zadowalającej wszystkie podmioty prawa międzynarodowego definicji mniejszości narodowych²³. Nie negując związków języka z państwem, pamiętać jednak należy, że zasięg władzy państwowej i kształt granic jednostek administracyjnych

go przepisami prawa sporządzonymi w języku innym niż polski, zob. „Przegląd Orzecznictwa Podatkowego”, 2010, nr 2, s.153–157.

²¹ Zwraca na to uwagę Z. Bokszański, zob. *Ponowoczesność a tożsamość narodowa*, [w:], *Władza, naród, tożsamość: studia dedykowane prof. Hieronimowi Kubiakowi*, red. K. Gorlach, M. Niezgoda, S. Seręga, Kraków 2004, s. 112; zob. także F. Grucza, *Język (narodowy). Tożsamość (narodowa). Integracja (europejska)*, [w:] *Zmiany i rozwój języka oraz tożsamości narodowej – trendy w procesie integracji europejskiej*, red. E. Jeleń, M. Rauen, M. Świątek, J. Winiarska, Kraków 2002, s. 25 i n.

²² Zob. W. Żelazny, *Etniczność. Ład – konflikt – sprawiedliwość*, Poznań 2006, s. 132 i n.; W. Żelazny, *Nierozwiązywalne równania etyczne*, Rzeszów 2008, s. 105–133; A. Kłosowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 2005, s. 42 i n.; W. Konarski, *Pragmatycy i idealisci. Rodowód, typologia i ewolucja ugrupowań politycznych nacjonalizmu irlandzkiego w XX wieku*, Pułtusk–Warszawa 2001, s. 27–74.

²³ W kwestii tej zob. J. Sobczak, *Wokół problemu definicji mniejszości narodowych*, „Środkoeuropejskie Studia Polityczne” 2003, nr 1, s. 25–61.

od czasów najdawniejszych aż po oświecenie nie pokrywał się z zasięgiem terytorialnym języków narodowych i etnicznych²⁴.

Europa jest kontynentem wielojęzycznym, przy czym różnice między poszczególnymi grupami językowymi są dość znaczne. Charakterystycznym zjawiskiem jest także to, że na tym kontynencie obok państw, w którym dominuje jeden język, a pozostałe mają status języków mniejszościowych, są także i takie, w których funkcjonują dwa, a nawet większa ilość języków o tym samym lub podobnym statusie. Oczywiście istnieją na świecie także państwa nienarodowe, które nie mają własnego języka narodowego, a w funkcjach publicznych korzystają z języków narodowych innych państw. Takimi językami są zwykle języki dawnych metropolii, czasem krajów sąsiednich. Taka sytuacja występuje w Austrii i w Szwajcarii²⁵. Umacnianiu poczucia narodowej wspólnoty kulturowej towarzyszą nie tylko zmiany w języku, ale używanie języka jako integratora narodu, propagowanie go, narzucanie go w całej ludności oraz zwalczanie innych języków. Niewątpliwie język jest jednym z wyznaczników tożsamości, zwłaszcza tożsamości narodowej i chyba obecnie ciągle jeszcze najważniejszym z elementów tej tożsamości.

Istniejąca w Europie mnogość języków obok wielości kultur, religii oraz doświadczeń historycznych, wydaje się nie sprzyjać w wytworzeniu u mieszkańców Europy poczucia jedności i tożsamości europejskiej²⁶. Różnice do-

²⁴ B. Zientara, Świt narodów europejskich. Powstawanie świadomości narodowej na obszarze Europy pokarolińskiej, Warszawa 1985, s. 128 i n. oraz 330 i n.; w kwestii kryzysu świadomości europejskiej zob. P. Hazard, *Kryzys świadomości europejskiej 1680–1715*, Warszawa 1974, s. 281 i n. oraz 339 i n.

²⁵ W literaturze zauważa się, że to, że w Austrii i w części Szwajcarii jako oficjalnego języka używa się standardowego niemieckiego, a nie żadnego lokalnego języka germańskiego, nie implikuje tego, że tamtejsza ludność mówi po niemiecku. Germańskie dialekty w Austrii i Szwajcarii różnią się od standardowego niemieckiego, niemniej niż dialekty w Holandii. Jednak na bazie dialektów holenderskich powstał standardowy, narodowy język holenderski. Taki proces nie zaistniał jednak w Austrii i Szwajcarii. R. Szul, *Język. Narod. Państwo. Język jako zjawisko polityczne*, Warszawa 2009, s. 63.

²⁶ Wbrew pozorom jak dowodzi M. Strubell, Europa nie jest wcale najbardziej zróżnicowanym językowo kontynentem, gdyż używane tu języki to jedyne 3% wszystkich „żywych” języków świata. M. Strubell, *The Political Discourse on Multilingualism in the European Union*, [w:] *The language question in Europe and diverse societies: political, legal and social perspectives*, red. D. Castiglione, Ch. Longman, Portland 2007, s. 149–184; M.P. Lewis, *Ethnologue: Languages of the World*, Dallas 2009, s. 149–150.

świadczeń historycznych, toczone w przeszłości wojny, a także różnice religijne, także nie sprzyjają przekonaniu o jedności mieszkańców Europy. Paradoksalnym jest, że w gruncie rzeczy, aż po ostatnie lata trudno byłoby formować tożsamość europejską w oparciu o figurę wroga zewnętrznego, chociaż od czasu zakończenia II wojny światowej do upadku Związku Radzieckiego u części ludności Europy, w różnych jej państwach istniało głębokie przekonanie, że takim zagrożeniem jest komunistyczny ZSRR. Pamiętać jednak należy, że pewna grupa ludności w niektórych z tych państw tej obawy nie podzielała.

Państwa przynajmniej od czasów nowoczesnych, w praktyce od schyłku XVIII w., zaczęły przywiązywać olbrzymią wagę do kwestii językowych, prowadząc w tym względzie określoną politykę²⁷, częstokroć zmierzającą do przyznania jednemu z języków pozycji dominującej. Wynikało to z przyjmowanej dość łatwo koncepcji państwa narodowego, z utożsamiania narodu i państwa i identyfikowania przedstawicieli określonego narodu jako obywateli²⁸. Nie wdając się w szczegóły, wypada zauważyć, że w przeważającej większości państw, nawet europejskich, władze publiczne po dzień dzisiejszy bardzo niechętnie godzą się, także w państwach wielonarodowych, na to, aby ich obywatele identyfikowali się z innym językiem niż język urzędowy określonego państwa lub dominujący w tym państwie. W XIX w. rozpoczął się także proces ujednolicania języków narodowych, do czego przyczyniła się szkoła, powszechna edukacja, armia pochodząca z powszechnego poboru, nowe środki komunikacji, ułatwiające wewnętrzną migrację, oraz nowe środki przekazywania informacji. Języki stały się symbolem politycznej autonomii i bronią w konfliktach politycznych. W niektórych państwach, jak np. w Cesarstwie Austro-Węgierskim bądź w Imperium Rosyjskim, wielojęzyczność stawała się źródłem problemów, gdyż użytkownicy poszczególnych języków zaczęli domagać się najpierw autonomii językowej, a potem politycznej²⁹.

²⁷ W literaturze istnieje spór o definicję polityki językowej oraz o odróżnienie jej od „planowania językowego”. W kwestiach tych zob. J. Łuczak, *Polityka językowa Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 13–18; zob. także L. Cooper, *Language Planning and Social Change*, Cambridge 1989, s. 43–44.

²⁸ Zob. P. Burke, *Języki i społeczności w Europie wczesnonowoczesnej*, Kraków 2009, s. 257; zob. także B. Jernudd, M. Shapiro red., *The Politics of Language Purism*, Berlin 1989; G. Thomas, *Linguistic Purism*, London 1991.

²⁹ Zob. P. Burke, op.cit., s. 252–253.

W gruncie rzeczy tożsamość europejska fundowana jest na przekonaniu o wspólnych losach kulturowych z odwołaniem się do filozofii greckiej, rzymskiej myśli politycznej i judeochrześcijańskich korzeni religijnych, które bywają rozmaicie interpretowane, wtedy, kiedy nie mają już charakteru korzeni, a są dorodnymi owocującymi drzewami. Faktem jest, że wpływy rzymskie na obszarze znacznej części Europy są wyraźne i zauważalne, ale przecież niecała Europa znalazła się pod panowaniem Rzymu. Co ciekawe pomija się milczeniem wielowiekowe wpływy kultury arabskiej na Półwyspie Pirenejskim oraz w nieco późniejszych czasach tureckich na Peloponezie i Bałkanach. W licznych rozprawach nie akcentuje się dostatecznie mocno i wyraźnie, że system prawny Rady Europy oparty jest o wspólnotę wartości, a więc uwarunkowania aksjologiczne, a Unia Europejska zasadza się na wspólnocie interesów. W Unii Europejskiej dopiero w ostatnim czasie po uchwaleniu Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej doszły do głosu kwestie aksjologiczne nie związane z obrotem gospodarczym.

IV. Języki Unii Europejskiej

Nie da się jednak zaprzeczyć, że taka wspólnota jak Unia Europejska musi znaleźć także językową platformę porozumiewania się. Taka środek istniał wcześniej, choć najczęściej zapomina się o nim. Długi czas, aż po schyłek odrodzenia pełniła tę funkcję łacina, język ludzi wykształconych, uczonych niezależnie od specjalności naukowej. Potem rolę tę przejął język francuski jako język dyplomacji i pełnił z powodzeniem, aż do początku XX w. Konkurentem był angielski, ale do zakończenia II wojny światowej nie odgrywał tak istotnej roli. Swoja nieprawdopodobną karierę w Europie język angielski zawdzięcza chyba w pierwszym rzędzie temu, że jest to język dominujący w Stanach Zjednoczonych, mocarstwa, które jak się wydaje odniosło największe korzyści z II wojny światowej, przyjmując na siebie rolę opiekuna zniszczonych działaniami wojennymi państw tzw. Zachodniej Europy. Dodać należy, że w miarę powstawania i umacniania się instytucji europejskich, jednocząca się, a potem zjednoczona Europa zdawała się coraz bardziej hołdować angielskiemu systemowi prawnemu, w którym w określonych warunkach orzeczenie sądu przybiera charakter normy prawnej. Trzeba przy tym zaznaczyć,

że na wielojęzyczną Europę należy spoglądać z jednej strony jako problem porozumiewania się więcej niż jednym językiem przez jednostki, z drugiej jako na kwestię, która implikuje koegzystencję różnych grup społecznych w obrębie jednego obszaru językowego³⁰.

Według danych z 2006 r., najpopularniejszym językiem Unii Europejskiej wydaje być się angielski, po nim niemiecki, francuski, włoski, hiszpański i polski, z tym jednak, że językiem francuskim jako ojczystym posługuje się większy odsetek ludności Unii (19%), niż niemieckim (18%) i angielskim (13%) oraz włoskim (13%). Angielski jest jednak najbardziej popularny jako język obcy, gdyż posługuje się nim 34% ludności Unii, kolejny jest niemiecki (15%) i francuski (12%). Hiszpański, jako język obcy zna 6%, a włoski jedynie 2%³¹. Na obszarze państw Unii Europejskiej funkcjonuje obecnie ponad 60 języków używanych w różnych regionach i przez różne grupy. Część z nich to języki imigrantów spoza państw członkowskich, częstokroć z innych kontynentów. Kwestia ta wymaga zresztą dokładniejszych badań.

Językami o charakterze regionalnym są na obszarze państw tworzących Unię: kataloński, galicyjski, baskijski, mające specjalny status od 2006 r.,

³⁰ A. Zygierewicz, *Wielojęzyczność Unii Europejskiej*, „Analizy”, Biuro Analiz Sejmowych 2010, nr 3(28). W literaturze zauważa się, że określając wielojęzyczność Rada Europy posługuje się terminem *plurilingualism*, odnosząc go do osoby porozumiewającej się w wielu językach. Natomiast termin *multilingualism*, odnosi się do różnorodności językowej w danym regionie. Ten ostatni termin Komisja Europejska w systemie Unii Europejskiej używa zarówno w odniesieniu do jednostkowej, jak i społecznej różnorodności językowej. Według W. Mackiewicza *Plurilingualism in the European knowledge society*. Referat wygłoszony na konferencji „Lingue e produzione del sapere”, Università della Svizzera italiana 2002, s. 1, różnica między Radą Europy a Komisją Europejską są wynikiem różnych strategii tłumaczenia i problemami ze znalezieniem w języku angielskim odpowiednika francuskich i niemieckich słów. Podkreśla on, że w języku francuskim i niemieckim funkcjonują odrębne terminy oznaczające umiejętność posługiwania się wieloma językami przez jednostkę (*plurilinguisme/Mehrsprachigkeit*) oraz występowanie wielu języków w danej społeczności (*multilinguisme/Vielsprachigkeit*). Natomiast w języku angielskim istnieje jedno słowo określające te dwa zjawiska – *multilingualism*. Rada Europy jak stwierdza W. Mackiewicz, a zanim K. Kutylowska przetłumaczyła dosłownie dwa terminy z francuskiego na angielskie jako *plurilingualism* i *multilingualism*. Natomiast Komisja Europejska używa jednego terminu *multilingualism* w odniesieniu do jednostkowej i społecznej różnorodności językowej. Nie zrodziło to jednak żadnych problemów terminologicznych. K. Kutylowska, *Raport analityczny. Polityka językowa w Europie*, Warszawa 2013, s. 13.

³¹ Europeans and their Languages, http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf (4.11.2018).

ale nie będące językami oficjalnymi. Ponadto w Unii Europejskiej w użyciu są waloński, luksemburski, fryzyjski, farerski, sardyński, liguryjski, lapoński, romski. Status języka regionalnego zgodnie z art. 19 ust. 2 polskiej ustawy z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym³² ma język kaszubski. W użyciu jest także retoromański, którym posługują się mieszkańcy włoskiego miasta Udine oraz terenów alpejskich we Włoszech i Szwajcarii³³. Problemem Unii są języki regionalne: w Wielkiej Brytanii walijski, gaelicki i szkocki; we Francji szampański, prowansalski, alzacki i bretoński oraz w Niemczech plattdeutsch, czyli dolnoniemiecki lub dolnosaksoński, którym posługują się mieszkańcy Niemiec północnych w landach Brandenburgia, Mekleburgia-Pomorze Przednie, Dolna Saksonia, Saksonia-Anhalt, Szlezwik-Holsztyn, ale także i w kraju związkowym Brema i w Hamburgu, Miście na prawach kraju związkowego; jest on także w użyciu w Królestwie Holandii. Za języki regionalne uważane bywają: dolnołużycki i górnołużycki, będące językami zachodniosłowiańskimi, zagrożone wymarciem, używane przez niewielką grupę we wschodnich Niemczech.

Powstała w systemie prawnym Rady Europy Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych definiuje języki regionalne lub mniejszościowe jako języki, które są tradycyjnie używane na określonym terytorium państwa przez obywateli tego państwa, tworzących grupę mniejsza liczebnie od pozostałej ludności tego państwa, a ponadto różnią się od oficjalnego języka bądź języków tego państwa. Pojęcie to nie obejmuje przy tym dialektów oficjalnego języka (języków tego państwa), ani języków migrantów³⁴. Pod pojęciem terytorium, na którym używany jest język regionalny lub mniej-

³² Ustawa z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (t.j. Dz.U. 2017, poz. 823).

³³ Język retoromański jest jednym z języków urzędowych Szwajcarii, która nie wchodzi – jak wiadomo – w skład Unii Europejskiej. Występuje w trzech dialektach: romasz (w Szwajcarii, głównie w kantonie Gryzonja), ladińskim (Włochy, centralne Dolomity i Tyrol Południowy, prowincja Belluno) oraz friulański albo friulski (Włochy, region autonomiczny Friuli – Wenecja Julijska) traktowanych niekiedy jako odrębne języki standardowe, czyli przyjęte przez społeczeństwo do celów oficjalnej komunikacji, mających jednolitą orografię i normy językowe. Zob. E. Finegan, *Language: Its Structure and Use*, Boston 2008, <http://staffnew.uny.ac.id/upload/132107096/pendidikan/Book+one+for+Int.pdf> (4.11.2018).

³⁴ Zob. art. 1a Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych sporządzonej w Strasburgu 5 listopada 1992 r. (Dz.U. 2009, Nr 137, poz. 1121).

szościowy Karta chce rozumieć obszar geograficzny, na którym wspomniany język jest środkiem komunikowania się takiej liczby ludzi, która uzasadnia przyjęcie różnych środków ochronnych i wspierających przewidzianych w tej karcie. Pod pojęciem „języków nieterytorialnych” Karta chce rozumieć języki używane przez obywateli określonego państwa, które różnią się od języka lub języków stosowanych przez pozostałą część ludności tego państwa, które jednak – chociaż są tradycyjnie używane na terytorium takiego państwa – nie mogą być identyfikowane z określonym obszarem³⁵.

Problemem jest język rosyjski, który jest używany przez liczną mniejszość rosyjską w Estonii i na Łotwie oraz na terenie Wielkiej Brytanii (co w obecnych warunkach po Brexicie wydaje się mieć mniejsze znaczenie) oraz w Niemczech i we Francji. Należy jednak wątpić, aby rządy Łotwy i Estonii zabiegały o status języka regionalnego dla tej mniejszości. Takich aspiracji nie mają też na razie imigranci rosyjscy w Europie Zachodniej. Dodać w tym miejscu

³⁵ W praktyce polskiej powstał problem uznania języka śląskiego za język regionalny. J. Miodek odnosząc się do tej kwestii w opinii o projekcie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, a także niektórych innych ustaw (1 października 2012 r. Biuro Analiz Sejmowych. Opinia zlecona) doszedł do przekonania, że mowa Ślązaków nie różni się od oficjalnego języka polskiego. Jest tylko jego regionalną odmianą, czyli dialektem. Dodał on, że pojęcie „język regionalny” nie funkcjonuje w obszarze pojęciowym lingwistyki. Podobne stanowisko zdaje się zajmować B. Wyderka w opinii z 30 kwietnia 2011 r. o poselskim projekcie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, a także niektórych innych ustaw (Druk nr 3835, Biuro Analiz Sejmowych. Opinia zlecona) stwierdzając, że dialekt śląski należy do zespołu dialektów języka polskiego (s. 4), ale dodając, że wyłania się pokrewny polszczyźnie język zachodniosłowiański. Stanowisko to podziela także B. Cząstka-Szymon w opinii z 5 października 2012 r. o projekcie zmiany ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym a także niektórych innych ustaw (Biuro Analiz Sejmowych. Opinia zlecona) stwierdzając, że gwara śląska jest ewidentnym polskim dialektem, a nie językiem regionalnym (s. 14 opinii). Podobne stanowisko zaprezentował A. Markowski w opinii z 1 października 2012 r. o projekcie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym a także niektórych innych ustaw (Druk nr 567, s. 6–8) oraz F.A. Marek w opinii z 1 października 2012 r. o proponowanych zmianach ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym a także niektórych innych ustaw (Biuro Analiz Sejmowych. Opinia zlecona). Odmienne stanowisko prezentuje J. Tambor w opinii z 3 maja 2011 r. na temat poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym a także niektórych innych ustaw (Biuro Analiz Sejmowych. Opinia zlecona s. 13) uznając, że „śląszczyzna” zasłużyła w pełni na status języka regionalnego.

należy, iż w Europie od 1982 r. działa Europejskie biuro do spraw języków rzadziej używanych, wspierające społeczności używające języków mniejszości i współpracujące z Radą Europy, a w ramach Unii z Komisją Europejską i Parlamentem Europejskim³⁶. Pewnym pomysłem, aczkolwiek dość kontrowersyjnym jest projekt wprowadzenia w Unii języka esperanto.

W literaturze wskazuje się, że językami regionalnymi, językami mniejszości są na obszarze Unii Europejskiej asturyjski, baskijski, bretoński, kataloński, kornicki, korsykański, fryzyjski, friulski, gaelicki (irlandzki), galicyjski, ladyński, dolnoniemiecki, manx, okcytański, prowansalski, lapoński, sardyński, łużycki, walijski, jidysz³⁷.

V. System językowy Unii Europejskiej

Operowanie terminem „system językowy Unii Europejskiej” wydaje się pewnym nadużyciem, jeśli przyjąć, że system językowy to uporządkowany wewnętrznie i posiadający określoną strukturę układ elementów i zbiór zależności, które zachodzą między tymi elementami będący uporządkowanym zbiorem znaków i norm językowych, umożliwiających porozumiewanie się danej społeczności. Niemniej określenie „system językowy” został użyty w rozporządzeniu numer 1 w sprawie określenia systemu językowego Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej³⁸ oraz w rozporządzeniu numer 1 w sprawie określenia systemu językowego Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej³⁹. Oba rozporządzenia nie traktują bowiem o systemie językowym EWG czy EWEA, lecz o językach urzędowych i językach roboczych instytucji unijnych, a w szerzej rzecz ujmując o europejskiej polityce wielojęzyczności, bądź polityce językowej. Z późniejszych dokumentów wynika, że wielojęzyczność,

³⁶ *Multilingualism: between Policy, Objectives and Implementation*, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2008/408495/IPOL-CULT_ET\(2008\)408495_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2008/408495/IPOL-CULT_ET(2008)408495_EN.pdf) (4.11.2018).

³⁷ K. Karasiewicz, *Komentarz do art. 290*, [w:] *Traktat Ustanawiający Wspólnotę Europejską. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2010, s. 893.

³⁸ Rozporządzenie numer 1 w sprawie określenia systemu językowego Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (Dz.Urz.UE L 1958, Nr 17, str. 385 ze zm.).

³⁹ Rozporządzeniu numer 1 w sprawie określenia systemu językowego Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej (Dz. Urz. UE L 1958, Nr 17, str. 401).

Komisja, Rada, Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny i Komitet Regionów traktują jako atut dla Europy i jednocześnie wspólne zobowiązanie⁴⁰.

Jak wynika z tego ostatniego dokumentu harmonijne współistnienie wielu języków w Europie jest wyraźnym symbolem aspiracji Unii do zjednoczenia różnorodności. Już na wstępie odniesiono się do polityki wielojęzyczności, wskazując, że może ona zwiększyć perspektywy życiowe obywateli, poprawić ich szansę na rynku pracy, ułatwić dostęp do usług i należnych praw. W Komunikacie Unii z 2005 r. „Nowa strategia ramowa w sprawie wielojęzyczności”⁴¹ podkreślono, że wartość różnorodności językowej stwierdzając potrzebę kompleksowych działań politycznych na rzecz promowania wielojęzyczności⁴².

W dalszej części Komunikatu przywołano także opinię innych instytucji Unii Europejskiej oraz sprawozdania Parlamentu Europejskiego oraz opinię Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów⁴³. Przywołano w końcu wspomniana już wyżej Europejską Kartę Języków Regionalnych i Języków Mniejszości. Założenia i cele wyznaczone w komunikacie z 18 września 2008 r. godne są uznania i rozpropagowania. Nie można im przypisywać jednak zamiaru stworzenia systemu językowego Unii Europejskiej, gdyż zasadniczym celem tego dokumentu jest rozpropagowanie wieloję-

⁴⁰ COM (2008) 566, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów; Wielojęzyczność: atut dla Europy i wspólne zobowiązanie, Bruksela 18 września 2008 r., <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2008/PL/1-2008-566-PL-F1-1.Pdf> (11.11.2018).

⁴¹ COM (2005) 596, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów; Nowa strategia ramowa w sprawie wielojęzyczności, Bruksela 22 listopada 2005, <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2005/PL/1-2005-596-PL-F1-1.Pdf> (11.11.2019).

⁴² *Inventory of Community actions in the field of multilingualism* (Spis działań Wspólnoty w dziedzinie wielojęzyczności).

⁴³ Sprawozdanie Parlamentu Europejskiego z zaleceniami dla Komisji w sprawie europejskich języków regionalnych i rzadziej używanych (języków mniejszości w UE) w kontekście rozszerzenia i różnorodności kulturowej (A5-0271/2003); Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie integracji imigrantów w Europie za pośrednictwem systemu oświaty i nauczania wielojęzycznego (2004/2267(INI)); Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie nowej strategii ramowej na rzecz wielojęzyczności (2006/2083(INI)). http://coropinions.cor.europa.eu/CORopinionDocument.aspx?identifier=cdr\educ-iv\dossiers\educ-iv-022\cdr6-2008_fin_ac.doc&language=PL oraz http://www.eesc.europa.eu/documents/opinions/avis_en.asp?type=en (11.11.2018).

zyczności oraz chęć ustanowienia partnerstwa i skonsolidowania współpracy także z krajami spoza Unii Europejskiej w tej właśnie dziedzinie, wspieranie idei wielojęzyczności i ochronę różnorodności językowej w Europie jako podstawy porozumienia międzykulturowego.

Niemniej wypada stwierdzić, że niezaprzeczalnie istnieją trudności językowe w korzystaniu przez obywateli poszczególnych państw członkowskich z dobrodziejstw wspólnego rynku. Są one wynikiem przyjętej koncepcji języków urzędowych. Problem języków urzędowych zaistniał już na początku procesu zmierzającego do integracji gospodarczej państw europejskich. W Traktacie Ustanawiającym Europejską Wspólnotę Gospodarczą (nieopublikowanym w Dzienniku Urzędowym) zdecydowano w art. 217, że kwestie dotyczące systemu językowego instytucji Wspólnoty określi Rada stanowiąc jednomyślnie, lecz bez uszczerbku dla postanowień regulaminu Trybunału Sprawiedliwości⁴⁴. W wyniku zmian wprowadzonych przez kolejne traktaty dodano do treści tego przepisu, że o systemie językowym Rada stanowi jednomyślnie, ale skonkretyzowano, że w drodze rozporządzeń⁴⁵. Traktat Rzymski ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą został sporządzony w językach: francuskim, niderlandzkim, niemieckim i włoskim, przy czym z mocy art. 248 tego Traktatu wszystkie cztery teksty są na równi autentyczne.

W myśl art. 1 rozporządzenia Wspólnoty w sprawie języków urzędowych językami urzędowymi i roboczymi instytucji Wspólnoty stały się języki pierwszych państw członkowskich, a mianowicie: francuski, niderlandzki, niemiecki i włoski⁴⁶. W miarę przystępowania do Wspólnoty nowych państw członkowskich liczba jej języków urzędowych rosła. Jest ich jednak mniej niż państw członkowskich, bowiem niektóre z nich posługują się tymi sa-

⁴⁴ Zob. Traktaty Rzymskie. Traktat Ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą, https://eures.praca.gov.pl/zal/podstawy_prawne/Traktat_rzymski.pdf (4.11.2018). Przepis ten na podstawie Traktatu Amsterdamskiego zmienił numerację stając się art. 290, a następnie po Traktacie z Lizbony w Traktacie o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej stał się art. 342.

⁴⁵ Zob. w tej kwestii A. Fenet, *Diversité linguistique et construction européenne*, „Revue trimestrielle de droit européen” 2001, vol. 37, no. 2, s. 235–270; M.P. Heusse, *Le multilinguisme ou le défi caché de l’Union européenne*, „Revue de Marché Commun et de l’Union Européenne” 1999, nr 426; R. Huntington, *European Unity and the Tower of Babel*, „Boston University International Law Journal” 1991, vol. 9.

⁴⁶ Rozporządzenie Wspólnoty w sprawie języków urzędowych (Dz.Urz.UE L 1958, Nr 17, s. 385).

mymi językami⁴⁷. W chwili obecnej jest jak wiadomo 27 państw członkowskich Unii Europejskiej⁴⁸, przy czym w użyciu są 24 języki⁴⁹.

VI. Języki urzędowe i robocze Unii Europejskiej

W 1973 r. wraz z przystąpieniem do EWG i Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej Królestwa Danii, Irlandii, Norwegii oraz Zjednoczonego Kró-

⁴⁷ Językami urzędowymi w Belgii są niderlandzki, francuski i niemiecki, a na Cyprze grecki.

⁴⁸ Ponadto 8 państw, w tym Stolica Apostolska, nie należy wprawdzie do Unii, ale są stronami układów i porozumień Unii Europejskiej. Są to: Wielka Brytania, Islandia, Lichtenstein, Norwegia należące do Europejskiego Obszaru Gospodarczego i związane układem z Schengen, stosujące prawo wspólnotowe częściowo w ramach EOG oraz Szwajcaria, która w 1992 r. w referendum odrzuciła możliwość wejścia do EWG, jest jednak w układzie z Schengen i stosuje prawo wspólnotowe w ramach dwustronnych porozumień. Monako, San Marino i Watykan pozostają w sferze euro, dwa pierwsze z tych państw związane są Unią Celną z UE, przy czym Monako, San Marino oraz dodatkowo Andora kandydują do Unii Europejskiej. Dodać należy, że chęć członkostwa w Unii wyraził Izrael oraz co może budzić pewne zdziwienie Wyspy Zielonego Przylądka. Państwami należącymi do Partnerstwa Wschodniego to: Azerbejdżan, Armenia, Białoruś, Gruzja, Mołdawia i Ukraina. W kwestii Partnerstwa Wschodniego zob. P. Żurawski vel Grajewski, *Czy i jak Unia Europejska patrzy na Wschód? Polityka Unii Europejskiej wobec obszaru postsowieckiego a interesy Polski*, „Analiza Natolińska” 2013, nr 6(64), s. 1–76; B. Piskorska, *Wymiar wschodni polityki Unii Europejskiej*, Toruń 2008, s. 118–177; B. Piskorska, *Soft Power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego*, Lublin 2017, s. 127–229; I. Lyubashenko, *Podstawy normatywne Europejskiej Polityki Sąsiedztwa*, [w:] *Europejska polityka sąsiedztwa Unii Europejskiej*, red. M. Pietraś, K. Stachurska-Szcześniak, J. Misiągiewicz, Lublin 2012, s. 19–36; E. Cziomer, *Geneza, struktura oraz przesłanki wdrażania Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej w latach 2008–2010*, [w:] *Partnerstwo Wschodnie. Wielka Szansa Europy*, red. J. Sawczuk, Poznań-Chorzów 2011, s. 39–56; P.J. Borkowski, *Polityka sąsiedztwa Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 211–232; B. Jagiełło, *Europejska Polityka Sąsiedztwa jako element nowej regionalizacji w skali europejskiej i globalnej*, [w:] *Europejska Polityka Sąsiedztwa*, red. J.M. Fiszer, Warszawa 2012, s. 41–54; M. Mizerska-Wrotkowska, *Geneza i instytucjonalizacja Partnerstwa Wschodniego*, [w:] *Między sąsiedztwem a integracją. Założenia, funkcjonowanie i perspektywy Partnerstwa Wschodniego unii Europejskiej*, red. A. Szeptycki, Warszawa 2011, s. 43–63.

⁴⁹ Przy czym język angielski jako język urzędowy jest w użyciu oprócz Wielkiej Brytanii wraz z terytorium Gibraltaru w Irlandii i na Malcie; język niemiecki poza Republiką Federalną Niemiec i Austrią w Belgii i Luxemburgu; język francuski poza Francją w Belgii i Luxemburgu; język niderlandzki w Holandii i Belgii, język grecki także na Cyprze.

lestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej językami urzędowymi i roboczymi stał się dodatkowo język duński, angielski i norweski⁵⁰. Kolejne rozszerzenie języków roboczych Wspólnoty nastąpiło w 1981 r. w wyniku przystąpienia Grecji do Wspólnoty – język grecki stał się wówczas kolejnym językiem Wspólnoty⁵¹. Natomiast przestał nim być język norweski wobec faktu, iż Norwegia przestała być członkiem Unii, stając się państwem stowarzyszonym, a następnie państwem, które przystąpiło do Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Kolejna zmiana nastąpiła w 1986 r. wraz z przystąpieniem do Wspólnoty Portugalii i Hiszpanii, kiedy języki urzędowe tych państw stały się językami urzędowymi i roboczymi instytucji Wspólnoty⁵². W 1995 r. do Wspólnoty przystąpiła Austria, Szwecja i Finlandia. W związku z tym językami oficjalnymi i roboczymi Unii stały się dodatkowo fiński i szwedzki⁵³. Zważywszy, że język niemiecki był już językiem oficjalnym, przystąpienie Austrii, w której jest on językiem urzędowym nie zmuszało do wprowadzenia dodatkowego języka. W ten sposób liczba języków oficjalnych i roboczych zwiększyła się do 10. Po kolejnym rozszerzeniu Unii językami urzędowymi i roboczymi stały się dodatkowo czeski, estoński, litewski, łotewski, maltański, polski, słowacki, słoweński i węgierski, a więc łącznie dało to 21 języków urzędowych i roboczych⁵⁴. Kolejne rozszerzenie w 2005 r. dodało do tej listy bułgarski, i rumuński⁵⁵, a w 2007 r. doszedł ir-

⁵⁰ Documents concerning the accession to the European Communities of the Kingdom of Denmark, Ireland, the Kingdom of Norway and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (Dz.Urz.UE. L. 1972, nr 14, s. 15); <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A1972%3A073%3ATOC> (6.11.2018).

⁵¹ Dz.Urz.UE. L. 1979, nr. 291, s. 17.

⁵² Dz.Urz.UE. L. 1985, nr. 302, s. 23.

⁵³ Dz.Urz.UE. C. 1994, nr. 241, s. 21.

⁵⁴ (Dz.Urz.UE. L. 2003, nr 236, s. 957), Akt końcowy do Traktatu o przystąpieniu do Unii Europejskiej 2003 (Traktat z Aten) (Dz.Urz.UE. L. 2003, nr 236, s. 33), Akt dotyczący warunków przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii, Republiki Słowackiej oraz dostosowań w traktatach stanowiących podstawę Unii Europejskiej (odnośnie języków zob. art. 58 i 61) (Dz.Urz.UE. L. 2003, nr 236, s. 17), Traktat dotyczący przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii, Republiki Słowackiej do Unii Europejskiej.

⁵⁵ Dz.Urz.UE. L. 2005, nr 157, s. 203.

landzki⁵⁶ (łącznie 23 języki urzędowe i robocze). Na obszarze Irlandii, która była jednym z państw założycieli EWG, językiem urzędowym jest język angielski. Jednak w 2005 r. rząd tego państwa złożył wniosek o przyznanie językowi irlandzkiemu (czyli iryjskiemu zwanego także gaelickim).

W wyniku ostatniego rozszerzenia w 2013 r. doszedł do tego język chorwacki⁵⁷. Tak więc łącznie w Unii językami urzędowymi i roboczymi są 24 języki. Warto w tym miejscu zauważyć, że w tłumaczeniu polskim przy kolejnych traktatach używano pojęcia „język urzędowy i roboczy”, z wyjątkiem rozszerzenia w 1981 r. i w 1995 r., kiedy posłużono się terminem „język oficjalny”. Trudno dociec przyczyn tych zmian. Zwrócić należy też uwagę, że w Traktacie Ustanawiającym Wspólnotę Europejską, w art. 314 mowa nie o językach urzędowych, lecz o językach autentycznych⁵⁸.

Status język urzędowego oznacza, że w każdym z tych języków można przysyłać dokumenty do instytucji UE i w każdym z nich uzyskiwać odpowiedź. Jednocześnie w każdym z języków urzędowych są publikowane rozporządzenia i inne akty prawne, także w językach urzędowych publikowany jest Dziennik Urzędowy. Znaczącą część środków finansowych pochłania tłumaczenie na wszystkie języki urzędowe i stąd nie wszystkie dokumenty robocze są tłumaczone na wszystkie języki urzędowe. Przyjęło się na zasadzie *uzusu*, że językami procedury w Komisji są angielski, francuski i niemiecki,

⁵⁶ Rozporządzenie Rady (WE) nr 920/2005 z 13 czerwca 2005 r. zmieniające rozporządzenie nr 1 z 15 kwietnia 1958 r. w sprawie określenia systemu językowego Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej oraz rozporządzenia nr 1 z 15 kwietnia 1958 r. w sprawie określenia systemu językowego Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej oraz wprowadzające tymczasowe środki stanowiące odstępstwa od tych rozporządzeń (Dz.Ur.z.UE. L 2005, Nr 156, str. 3).

⁵⁷ Dz.Ur.z.UE. L. 2012, nr 112, s. 10 (odnośnie języków art. 4) (Dz.Ur.z.UE. L. 2013, nr 55, s. 1), Akt dotyczący warunków przystąpienia republiki Chorwacji oraz dostosowań w Traktacie o Unii Europejskiej, w Traktacie o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej i Traktacie ustanawiającym Europejską Wspólnotę Energii Atomowej (odnośnie języków, art. 14 w zw. z art. 55 ust. 1 TUE oraz art. 225 TWEA).

⁵⁸ *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską. Komentarz*, t. 3, red. A. Wróbel, Warszawa 2010, s. 1121–1122; M. Górka, *Zasady stosowania języków państw członkowskich w systemie prawnym Unii Europejskiej*, „Radca Prawny” 2004, nr 3, s. 23–25; A. Łazowski red., *Unia Europejska. Prawo instytucjonalne i gospodarcze*, Warszawa 2007, s. 277–238; M. Szuniewicz, *Interpretacja prawa wspólnotowego – metody i moc wiążąca wykładni ETS*, „Studia Prawnicze” 2006, nr 1, s. 23–68.

natomiast dokumenty Parlamentu Europejskiego tłumaczone są na różne języki z uwzględnieniem potrzeb członków Parlamentu.

Dodać należy, że nie do końca status wspomnianych 24 języków jest tożsamy, gdyż język irlandzki, ściślej rzecz biorąc iryjski bądź gaelicki, należący do grupy języków celtyckich, będący w Irlandii językiem narodowy i urzędowym obok angielskiego jest w samej Irlandii słabo znany, mimo że jest nauczany w szkołach. Występuje on przy tym w trzech dialektach: ulsterskim, munsterskim i Connacht. W myśl art. 2 przywoływanego rozporządzenia Rady (WE) nr 920/2005 z 13 czerwca 2005 r. stwierdzono, że instytucje Unii Europejskiej nie mają obowiązku sporządzania wszystkich aktów prawnych w języku irlandzkim lub publikowania ich w tym języku w Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej. Nie stosuje się jednak tego przepisu do rozporządzeń przyjmowanych wspólnie przez Parlament Europejski i Radę. Zawarowano także w art. 3, że nie później niż 4 lata od wejścia w życie rozporządzenia przyznającego językowi irlandzkiemu status języka urzędowego i roboczego instytucji Unii Europejskiej Rada winna dokonać przeglądu funkcjonowania tego języka i jednomyślnie podjąć decyzję czy odstępstwo od rozporządzenia nr 1 zawarte w rozporządzeniu Rady (WE) nr 920/2005 z 13 czerwca 2005 r. należy uchylić czy też nie, a w razie uznania, że nie powinno ono zostać uchylone kolejne przeglądy funkcjonowania języka irlandzkiego dokonywane być mają co 5 lat.

Należy zauważyć, że Rozporządzeniem Rady (UE) nr 1257/2010 z 20 grudnia 2010 r. przedłużono obowiązywanie tymczasowych środków wprowadzonych Rozporządzeniem WE nr 920/2005 stanowiących odstępstwo od przepisów rozporządzenia nr 1 z 15 kwietnia 1958 r. w sprawie określenia systemu językowego Europejskiego Wspólnoty Gospodarczej oraz rozporządzenia nr 1 z 15 kwietnia 1958 r. w sprawie określenia systemu językowego Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej⁵⁹. W treści Rozporządzenia z 20 grudnia stwierdzono, że instytucje Unii stale podejmują inicjatywy, które mają zapewnić obywatelom lepszy dostęp do informacji w języku irlandzkim na temat działań Unii. Mają jednak trudności z zatrudnieniem dostatecznej liczby tłumaczy, prawników lingwistów i asystentów pracujących w języku irlandzkim. Pew-

⁵⁹ Rozporządzenie Rady (UE) nr 1257/2010 z 20 grudnia 2010 r. (Dz.Urz.UE L 2010, Nr 345, s. 5).

nym zaskoczeniem dla czytelnika może być fakt, że po wyliczeniu tych trudności w motywie 3 omawianego Rozporządzenia stwierdzono, że „w związku z tym należy przedłużyć na okres 5 lat, począwszy od 1 stycznia 2012 r. obowiązywanie odstępstwa przewidzianego w art. 2 akapit 1 Rozporządzenia (WE) 920/2005” – czyli obowiązku sporządzania wszystkich aktów prawnych w języku irlandzkim oraz publikowania w tym języku w Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej.

W myśl art. 314 TWE wszystkie języki urzędowe Unii uznano za równorzędne i za autentyczne⁶⁰. W literaturze podnoszono, na tle art. 314 TWE, że w Unii obowiązują różne reżimy językowe. Podkreślano, że w treści art. 314 TWE była mowa o językach autentycznych, czyli językach, w których z jednej strony sporządzone zostały oryginalne wersje TWE, z drugiej każdy obywatel może zwracać się w takowym języku do instytucji, zgodnie z treścią art. 21 TWE i otrzymywać odpowiedź. W art. 290 TWE zostało także zawarte upoważnienie dla Rady, do ustanowienia „systemu językowego” instytucji Wspólnot, tj. dla ustalenia języków urzędowych, w których sporządza się akty wtórnego prawa wspólnotowego. Nie wyczerpuje to jednak całości problemu, gdyż obok języków urzędowych, nazywanych niekiedy autentycznymi, istnieją także języki robocze obowiązujące w poszczególnych instytucjach, co ma ułatwiać ich działanie. Decyzje w tych sprawach podejmuje jednomyślnie Rada Unii Europejskiej, na której forum reprezentowane są wszystkie państwa członkowskie UE. Przed przystąpieniem do UE, każde przyszłe państwo członkowskie wskazuje język, którego chciałoby używać, jako swojego języka urzędowego do celów związanych z Unią Europejską. Każda kolejna zmiana – dodanie nowego języka urzędowego lub usunięcie dotychczas używanego – musi zostać zatwierdzona jednomyślnie przez wszystkie państwa członkowskie.

⁶⁰ Art. 314 TWE odnosi się w pierwszym swoim akapicie do wersji oryginalnych Traktatu TEWG/TWE. Nie był on początkowo modyfikowany, natomiast regulacje dotyczące języków autentycznych przystępujących nowych państw członkowskich były zawarte w traktatach akcesyjnych. W Traktacie Amsterdamskim wprowadzono nowy akapit, w którym zbiorczo zebrano wszystkie pozostałe języki autentyczne państw członkowskich. Nieco później, w oparciu o Traktat akcesyjny z 2004 r. treść ta została uzupełniona o języki: czeski, estoński, litewski, łotewski, maltański, polski, słowacki, słoweński, węgierski, a po rozszerzeniu w 2007 r. o rumuński i bułgarski.

Język roboczy jest językiem używanym w codziennym nieformalnym funkcjonowaniu instytucji Unii Europejskiej. W językach roboczych prowadzone są negocjacje, obrady konsultacje i wymiana informacji.

Art. 6 zezwalając instytucjom Unii na określenie szczegółowych zasad stosowania systemu językowego w swoich regulaminach powoduje, że językowy obraz Unii różni się w praktyce od tego jaki wynika z rozporządzenia⁶¹.

Literatura

- Adamiak B., *Skarga i skarga kasacyjna w postępowaniu sądowoadministracyjnym*, Warszawa 2014.
- Andrzejewska-Czernek I., *Wykładnia prawa podatkowego Unii Europejskiej*, Warszawa 2013.
- Bokszański Z., *Ponowoczesność a tożsamość narodowa*, [w:], *Władza, naród, tożsamość: studia dedykowane prof. Hieronimowi Kubiakowi*, red. K. Gorlach, M. Niezgoda, S. Seręga, Kraków 2004.
- Borkowski P.J., *Polityka sąsiedztwa Unii Europejskiej*, Warszawa 2009.
- Burke P., *Języki i społeczności w Europie wczesnonowożytnej*, Kraków 2009.
- Cooper L., *Language Planning and Social Change*, Cambridge 1989.
- Cziomer E., *Geneza, struktura oraz przesłanki wdrażania Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej w latach 2008–2010*, [w:] *Partnerstwo Wschodnie. Wielka Szansa Europy*, red. J. Sawczuk, Poznań-Chorzów 2011.
- De Witte B., *The protection of linguistic diversity through provisions of the EU charter other than article 22*, [w:] *Respecting linguistic diversity in the European Union*, red. X. Arzoz, Amsterdam 2008.
- Fenet A., *Diversité linguistique et construction européenne*, „Revue trimestrielle de droit européen” 2001, vol. 37, no. 2.
- Ferenc-Szydełko E., *Ochrona prawna języka polskiego. Wybrane problemy*, [w:] *W kręgu teoretycznych i praktycznych aspektów prawoznawstwa. Księga jubileuszowa Profesora Bronisława Ziemiańszczyńskiego*, red. M. Zieliński Szczecin 2005.
- Górka M., *Zasady stosowania języków państw członkowskich w systemie prawnym Unii Europejskiej*, „Radca Prawny” 2004, nr 3.

⁶¹ B. de Witte, *The protection of linguistic diversity through provisions of the EU charter other than article 22*, [w:] *Respecting linguistic diversity in the European Union*, red. X. Arzoz, Amsterdam 2008, s. 178; I. Andrzejewska-Czernek, *Wykładnia prawa podatkowego Unii Europejskiej*, Warszawa 2013, rozdz. „Wielojęzyczność prawa unijnego i jej wpływ na sposób wykładni językowej dokonywanej przez Trybunał Europejski”.

- Grucza F., *Język (narodowy). Tożsamość (narodowa). Integracja (europejska)*, [w:] *Zmiany i rozwój języka oraz tożsamości narodowej – trendy w procesie integracji europejskiej*, red. E. Jeleń, M. Rauen, M. Świątek, J. Winiarska, Kraków 2002.
- Hauser R., *Glosa do uchwały z 14 maja 1997 r.*, W 7/96, „Państwo i Prawo” 1997, nr 10.
- Hazard P., *Kryzys świadomości europejskiej 1680–1715*, Warszawa 1974.
- Heusse M.P., *Le multilingualisme o ule défi caché de l’Union européenne*, „Revue de Marché Commun et de l’Union Européenne” 1999, nr 426.
- Huntington R., *European Unity and the Tower of Babel*, „Boston University International Law Journal” 1991, vol. 9.
- Jagiello B., *Europejska Polityka Sąsiedztwa jako element nowej regionalizacji w skali europejskiej i globalnej*, [w:] *Europejska Polityka Sąsiedztwa*, red. J.M. Fiszer, Warszawa 2012.
- Jernudd B., Shapiro M. red., *The Politics of Language Purism*, Berlin 1989.
- Karasiewicz K., *Komentarz do art. 290*, [w:] *Traktat Ustanawiający Wspólnotę Europejską. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2010.
- Kłosowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 2005.
- Konarski W., *Pragmatycy i idealisci. Rodowód, typologia i ewolucja ugrupowań politycznych nacjonalizmu irlandzkiego w XX wieku*, Pułtusk–Warszawa 2001.
- Kutyłowska K., *Raport analityczny. Polityka językowa w Europie*, Warszawa 2013.
- Lewis M.P., *Ethnologue: Languages of the World*, Dallas 2009.
- Lyubashenko I., *Podstawy normatywne Europejskiej Polityki Sąsiedztwa*, [w:] *Europejska polityka sąsiedztwa Unii Europejskiej*, red. M. Pietraś, K. Stachurska-Szcześniak, J. Misiągiewicz, Lublin 2012.
- Łaszczyca G., *Akta sprawy w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, Warszawa 2014.
- Łuczak J., *Polityka językowa Unii Europejskiej*, red. A. Łazowski, Warszawa 2010.
- Mizerska-Wrotkowska M., *Geneza i instytucjonalizacja Partnerstwa Wschodniego*, [w:] *Między sąsiedztwem a integracją. Założenia, funkcjonowanie i perspektywy Partnerstwa Wschodniego unii Europejskiej*, red. A. Szeptycki, Warszawa 2011.
- Ogonowski J., *Glosa do uchwały z 14 maja 1997 r.*, W 7/96, „Przegląd Sejmowy” 1997, nr 6.
- Pisarek W., Rokoszowa J., *Prawne ramy troski o język*, [w:] *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, red. J. Miodek, Wrocław 1996.
- Piskorska B., *Soft Power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego*, Lublin 2017.
- Piskorska B., *Wymiar wschodni polityki Unii Europejskiej*, Toruń 2008.
- Sitniewski P.M., *Dostęp do informacji publicznej. Pytania i odpowiedzi*, Warszawa 2014.
- Sobczak J., *Wokół problemu definicji mniejszości narodowych*, „Środkoeuropejskie Studia Polityczne” 2003, nr 1.
- Strubell M., *The Political Discourse on Multilingualism in the European Union*, [w:] *The language question in Europe and diverse societies: political, legal and social perspectives*, red. D. Castiglione, Ch. Longman, Portland 2007.
- Szul R., *Język. Naród. Państwo. Język jako zjawisko polityczne*, Warszawa 2009.

- Szuniewicz M., *Interpretacja prawa wspólnotowego – metody i moc wiążąca* wykładni ETS, „*Studia Prawnicze*” 2006, nr 1.
- Thomas G., *Linguistic Purism*, London 1991.
- Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską. Komentarz*, t. 3, red. A. Wróbel, Warszawa 2010.
- Trzciniński J., *Język urzędowy – art. 27 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja, ustrój, system finansowy państwa. Księga pamiątkowa ku czci prof. Natalii Gajl*, red. T. Dębowska-Romanowska, A. Jankiewicz, Warszawa 1999.
- Trzebiatowski M., *Zasada wykonywania czynności urzędowych w języku polskim*, „*Przegląd Legislacyjny*” 2011, nr 1.
- Unia Europejska. Prawo instytucjonalne i gospodarcze*, red. A. Łazowski, Warszawa 2007.
- Wiltos A., *Język polski jako język urzędowy Rzeczypospolitej i Unii Europejskiej*, „*Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*” 2014, nr 5.
- Wróbel J.N., *Skutki braku publikacji aktów prawa UE w języku nowego państwa członkowskiego. Glosa do wyroku NSA z dnia 27 września 2011 r.*, „*Europejski Przegląd Sądowy*” 2013, nr 8.
- Wróblewski M., *Status prawny języka w Polsce*, [w:] *I Kongres języka urzędowego*, Kancelaria Senatu, Warszawa 2012.
- Zieleniewski L., *Ustawodawstwo językowe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1930.
- Zientara B., *Świt narodów europejskich. Powstawanie świadomości narodowej na obszarze Europy pokarolińskiej*, Warszawa 1985.
- Zygierewicz A., *Wielojęzyczność Unii Europejskiej*, „*Analizy*”, Biuro Analiz Sejmowych 2010, nr 3(28).
- Żelazny W., *Etniczność. Ład – konflikt – sprawiedliwość*, Poznań 2006.
- Żelazny W., *Nierozwiązywalne równania etyczne*, Rzeszów 2008.
- Żurawski vel Grajewski P., *Czy i jak Unia Europejska patrzy na Wschód? Polityka Unii Europejskiej wobec obszaru postsowieckiego a interesy Polski*, „*Analiza Natolińska*” 2013, nr 6(64).